

Sven Lindqvistin tieto ja imperialismin historia

Sven Lindqvist (1932–2019) oli nuoruuteni tärkeitä kirjailijoita. *Myytti Wu Tao-tzusta* (alempana MWT, *Myten om Wu Tao-tzu*, 1967, suom. 1968) oli voimakas katalyytti prosessissa, jossa oman napansa ympärillä kieppuneesta myöhäisteinistä kuoriutui yhteiskunnallisesti utelias, kolmanteen maailmaan suuntautunut toimittaja. Allegoria taiteen ja maailman suhteesta kolahti nuoreen taipuisaan mieleen. Siinä ruotsalainen kirjailija, altistuttuaan Kiinan ja Intian ihmismassoille ja köyhyydelle, astui ulos taiteestaan ja alkoi elää maailmassa, kontrastina Tang-dynastian aikaiselle kiinalaiselle maalarille, joka oli astunut sisään omaan seinämaalaukseensa ja kadonnut elämään taiteessaan. Myös Lindqvistin faktapitoiset ja analyttiset Latinalaisen Amerikan tutkielmat jättivät jäljen. Lindqvistin tavoin tajusin, että ”(m)inä olen itseni ulkopuolella olevien voimien tuote. Jos ihmisen on muututtava, niin täytyy näitä voimia muuttaa”. (MWT, s. 149.)

Niinpä odotukset olivat korkealla kun parikymmentä vuotta myöhemmin, tutkijaksi jo ehtineenä, tartuin *Utrota varenda jävel* (UVJ, *Tappakaa ne saatanat!* 1992, suom. 1996) -teokseen. Oletin, että meillä oli yhteinen tiedonintressi. Lindqvist oli *Wu Tao-tzussa* julistanut, että se mikä esti meitä ”oivaltamasta minkä jo tiedämme” oli imperialismin historia (s. 88). Minä puolestani olin aloittanut Tansanian siirtomaahistorian tutkimuksen perehtyäkseni paremmin kolonialismin käyttövoimiin ja vaikutuksiin. Siirtomaariistoko oli kolmannen maailman, tai nykykielellä globaalin etelän, alikehityksen takana? Mutta en enää päässyt pitkälle Lindqvistin parissa. Jokin tökki – Lindqvistin sanoma ei osunut yksin sen kanssa, mitä olin omasta tutkimuksestani hakemassa ja oppimassa. Lukemisesta ei tutkijalla ollut pulaa. Jätin kirjan kesken.

Nyt, Jaakko Anhavan sekä Kuisma Korhosen ja Olli Löytyn debatin (*Tieteessä tapahtuu* 1/2019 ja 4/2019) herättämänä kaivoin kirjan hyllystäni esiin ja luin sen loppuun. Kyllä, niin kuin Korhonen ja Löytty kaunopuheisesti sanovat, se on monitasoinen ja -ääninen teos, joka johdattaa lukijansa rasismin ja väkivallan labyrinttiin ja jättää sinne

etsimään ulospääsyä. Mutta jos Anhava päätyi lukemaan Lindqvistin teesin siten, että ”eurooppalaisen siirtomaavallan perimmäinen tavoite oli hävittää ’värilliset’ rodut sukupuuttoon”, hän ei erottanut satunnaisia heittoja yhteydestään. Lindqvist kärjistää, mutta kärjistyksiset ovat huippuunsa hiottuja aforistisia tiivistyksiä, joita muu teksti on valjastettu tukemaan. Riitasointuja esiintyy, mutta ne eivät pääse häiritsemään pääargumenttia.

Lindqvist uskoo paljastavansa ”tiedon”, joka meillä kaikilla on mutta jonka olemme tukahduttaneet, jotta se ei räjäyttäisi maailmankuvaamme sirpaleiksi. Sen tutkiskeluun hän heittäytyy kuin munkki tai imaami jumalan sanan perään. Mutta siitä, mikä tämä verhottu tieto on, näyttää olevan eriäviä käsityksiä. Korhosen ja Löytyn mukaan Lindqvistin tuotannon päätavoite on ”angloamerikkalaisen historianäkäsityksen haastaminen”. Holokausti ei ollut vain ”niiden hullujen natsien” tekosia vaan monin tavoin sidoksissa kolonialismin ja rasismin pitkään, yleiseurooppalaiseen historiaan, he tulkitsevat Lindqvistia. Minusta se on varsin vesitetty tulkinta.

Lindqvistille kolonialismi ja rasismi eivät olleet vain ”monin tavoin sidoksissa” holokaustiin vaan ne olivat osa yhtä ja samaa, Euroopan historiaa ohjaavaa, väliin piilevää ja väliin avoimeksi leimattavaa mentaalista liikevoimaa (UVJ, s. 199–200, 240–241). Sen lävistää kansanmurhan logiikka: usko paitsi ”eurooppalaisen rodun” ylemmyyteen myös ”alempien” rotujen tuhoutumiseen sekä tarve ja pyrkimys väkivalloin jouduttaa jälkimmäistä. Eikä Lindqvist usko, että tämä logiikka olisi hävinnyt eurooppalaisuudesta. Kunhan yhä useammat etelän miljardit ihmiset käyvät talousjärjestelmällemme tarpeettomiksi ja pakolaismassojen paine rajoillamme kasvaa, tuhoamista tullaan jatkamaan – eikä enää tuhansittain tai miljoonittain vaan miljardeittain (MWT, s. 56, 171–, erit. 176; UVJ, s. 162).

Millään muulla tavalla en osaa UVJ:tä lukea. Kaikessa monitasoisuudessaan ja -äänisyydessään se, toisin kuin MWT, on kuitenkin perin yksiselitteinen ja -ulotteinen teos. Tätä ei voi muoksi muuttaa viittaamalla siihen, että Lindqvist toki on tietoinen rasismin vastustajien olemassaolosta. Hieman myöhäisempi *Antirasister* (*Rasismen vastustajia*, 1995, suom. 1998) on kokoelma yksittäisiä henkilökuvia, jotka vain ohimennen sivuavat

Lindqvistin pääteesejä. Mutta en myöskään osaa yhtyä Anhavaan, jonka mukaan Lindqvistin päätely UVJ:ssa on niin täynnä virheitä, että teoksella on arvoa ainoastaan ”todisteena 1900-luvun loppuvuosikymmenten ”älyllisestä” pötypuheesta”, johon Lindqvist – ”ei mikään tutkija vaan vasemmistolainen kirjailija ja journalisti” – aatetoverineen omistautui.

Epäilemättä teosta voidaan, ja pitääkin, lukea myös dokumenttina yhdestä palasesta 1900-luvun lopun eurooppalaista ja etenkin ruotsalaista mielenmaisemaa. Lindqvistin ääni on kuitenkin hänen omansa. Sosiaalidemokraatiksi tunnustautuneen ja (ruotsalaisella!) Leninin palkinnollakin muistettun Lindqvistin vasemmistolaisuudessa on aina ollut synkän pessimistisiä ja konservatiivisia sävyjä, jotka ajan myötä vain tummenivat. Mutta luultavasti juuri siksi hän on uskaltanut asettaa rasismin ja väkivallasta sekä niiden roolista Euroopan historiassa ja historiatietoisuudessa kysymyksiä, jotka ovat tänään, 2010-luvun lopulla, ehkä vielä ajankohtaisempia kuin UVJ:n ilmestyessä

Lindqvistin tuotantoa leimaa pyrkimys rakentaa faktan ja fiktion, taiteitten ja tieteitten ”yhteistä sisäistä tilaa” (MWT, s. 142). Lähtökohta on avoimen subjektiivinen: oma kokemus. Jos sen jättää pois, tieteellisenkin tekstin ”minä” muuttuu fiktioksi, hän julistaa. Kokemuksia Lindqvist kerää matkustamalla jatkuvasti; matkustamalla kaukasiin maihin ja etsien ”olemassaolon vahvempaa muotoa”, vaikka hän myöntää pelkäävänsä matkustamista (UVJ, s. 13). Samalla hän lukee ja työstää lukemaansa jatkuvasti; romaanikirjallisuutta, tutkimusta ja matkakuvauksia. Ja hän kirjoittaa, ei lineaarisesti etenevää narratiivia vaan pelkistettyjä, näennäisesti toisiinsa liittymättömiä katkelmia.

Myös UVJ:n käsikirjoitus syntyy matkalla. MWT:n kuhisevat Aasian ihmisjoukot ovat vaihtuneet muutaman keitaan elähdyttämään Saharan autiuteen ja MWT:n runollisuus ja moniselkoisuus kuivuvat sen myötä. Kirjailija kulkee Algeriasta etelään pomppivissa busseissa, pysähtyy rapistuvissa hotelleissa, joutuu hiekkamyrskyn kouriin. Lapsuuden muistot Tukholmasta, äidin määräämät ja isän koivuvitsalla toteuttamat selkäsaunat, kodin kirjahyllystä löytyneet ruotsinkieliset Kongo-kirjat limittyvät nopeisiin välähdyksin matkan varrelta. Tutkija-Lindqvist tuskailee ottamansa

tehtävän edessä. ”Olen kerännyt suuren aineiston jota minulla ei ole koskaan aikaa käydä läpi. Haluaisin kadota jonnekin tähän autiomaahan... enkä tulla takaisin ennen kuin olen oivaltanut mitä tiedän” (UVJ, s. 11).

Historiantutkimusta siitä ei kuitenkaan tule. Keskeinen todistusaineisto on fiktiivistä, kirjaimellisesti: Joseph Conradin Pimeyden sydämen antisankarin Kurtzin, kuningas Leopoldin II:n hallinnon aikaisen Kongon sydämessä operoivan kauppaedustajan, raporttinsa yhteenvedoksi töhertämä lyhyt lause: ”*Exterminate all the brutes!*” Siinä on Lindqvistin mielestä ”eurooppalaisen ajattelun ydin” – tieto, joka meillä on mutta joka pakenee meiltä (UVJ, s. 10, 241–243). Teesiään tukemaan Lindqvist marssittaa yksipuolisesti valikoitua dokumentaarista ainesta, joka koostuu 1700- ja 1800-luvun rotuteorioiden referoinnista sekä muutaman verisen brittiläisen ja ranskalaisen sotaretken kuvailusta ja viittauksesta saksalaisten toimeenpanemaan Namibian hererojen joukkotuhoon.

Lindqvist lukee Conradiakin ”tietonsa” linssien läpi. Conradin teos on paitsi fiktiivinen myös tulkinnanvarainen. Sitä on luettu sekä siirtomaavallan kritiikkinä että sen puolustuksena, ja molemmille tulkinnoille on perusteensa. Monitulkintaisuus tiivistyy Kurtzin hahmossa. Alun perin Afrikkaa sivistämään lähtenyt brittitaustainen idealisti oppii norsunluu- ja kumijahdissa käyvät paikalliset toimintatavat. Hän ei kaihdakaan väkivaltaa, osallistuu ”sanoinokuvaattomiin riitteihin” ja varustaa talonsa aidan teloittamiensa afrikkalaisten pääkalloilla. Mutta vaikka Kongon väkiluku tunnetusti hupeni, mahdollisesti useammillakin miljoonilla Leopoldin hirmuvallan aikana, mitään tarkoitukselliseen kansanmurhaan viittaavaa ei Kurtzille kirjassa sälytetä. Ei ole edes selvää, keihin hävitettävät ”brutes” (suomennoksissa ja ruotsinnoksissa joko ”pedot” tai ”saatanat”) viittaa – paikallisiin afrikkalaisiin vai Leopoldin miehiin?

Empiirisemmällä puolella voin helposti jatkaa Lindqvistin kauhugalleriaa oman tutkimukseni perusteella. Siirtomaavalta Saksan Itä-Afrikassa, nykyisessä manner-Tansaniassa, Burundissa ja Ruandassa vuosina 1884–1918, oli rankan ja systemaattisen väkivallan kyllästävä. Se vaati nykypäivän näkökulmasta käsittämättömältä kuulostavan

määrän ihmishenkiä – kymmeniä tuhansia jo valloitus- ja ”rauhitus”-sodissa sekä satoja tuhansia niihin liittyneissä nälänhädissä ja epidemioissa. Globaali ”mikrobiologinen yhdentyminen”, aseiden perässä seurannut bakteerien ja virusten invaasio, joka oli johtanut Etelä-Amerikan intiaanit väestökatastrofiin 1500-luvulla, kertautui Itä-Afrikassa 1800- ja 1900-luvun vaihteessa – sillä erolla että afrikkalaisväestö vahvempana selviytyi paremmin. Naapurimaa Kongon julmuudet on hyvin dokumentoitu, mutta väestökato oli sielläkin epäilemättä osin samankaltaisen prosessin tulosta.

Mutta tarinalla on myös toinen puoli. Vastuulliset saksalaiset siirtomaavirkamiehet, sekä emättä siirtomaassa, panivat pisteen ”väestötappioille”. Ne vaaransivat siirtomaan voimavarojen kehittämisen. Mistä syystä saksalaiset olivat Itä-Afrikkaan menneetkään, ja syitä oli useita, he hakivat omaa etuaan. Lyhyen suoran ryöstötalouden kauden jälkeen he saattoivat hyödyntää siirtomaataan vain sen voimavaroja kehittämällä. Se edellytti, että afrikkalaiset oli valjastettava työvoimaksi. Alkoi ”koloniaalisen biopolitiikan” aika. Kuten siirtomaaministeri Wilhelm Solf sen muotoili, ”alempien rotujen saalistaminen ja tuhoaminen ei ole vain muinaista ja epämoraalista vaan myös epäviisasta politiikkaa: munivaa kanaa ei tapeta”. Tämä ei ollut kansanmurhan vaan kehityksen logiikkaa – sen voitiin selittää olevan hyödyksi molemmille osapuolille.

Siirtomaakehitys ei ollut väkivallaton prosessi – päinvastoin väkivalta oli sen kovinta ydintä. Mutta se ei tähdännyt väestön hävittämiseen vaan sen kurinalaistamiseen. Kun plantaaseille ja rautatietyömaille hankittiin afrikkalaista työvoimaa, se tapahtui usein pakkokeinoin, suurin ja epäsuorin. Työpaikoilla värväytyistä tehtiin työläisiä; heidät opetettiin siirtomaakuriin. Tärkein opetusväline oli kiboko, paksusta virtahevonnahasta punottu ruoska, joka soi lähes jokaisella työpaikalla. Kuten yksi mestarillinen understatement kuului, ”tämän instrumentin käytöstä on monia värikkäitä kuvauksia ja maltillisimmatkaan niistä eivät ole miellyttäviä”.

Saksalaiset olivat siirtomaakehittäjinä varhaiskypsä, mutta uskallan silti väittää tuon logiikan vallinneen ainakin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun siirtomaissa Afrikassa ja Aasiassa. Alku-

peräisväestöä oli niissä suhteellisen paljon, asutus oli enimmäkseen pysyvää eikä eurooppalaisten ollut jo ilmastonkaan vuoksi mahdollista hyödyntää ja kehittää niitä yksinään. Vaikka siirtomaarakenteet edelleen tihkuivat väkivaltaa, ainoa tahalliseksi kansanmurhaksi tulkittava operaatio, jonka Lindqvistkään löytää, tapahtui, kun saksalaiset vuonna 1904 ajoivat kapinaan nousseet hererot aavikolle menehtymään. Hererot eivät olleet kovin väekäs kansa – noin 80 000 – ja saksalaisilla oli aivan vieressä käytössään mittava työvoimareservi ambokansoissa, joita suomalaiset lähetysaarnajatkin heille vaalivat.

Argumentti, että elintilaa hakevat eurooppalaiset työnsivät alkuperäisväestön edeltään ja monissa tapauksissa tuhosivat sen, näyttäisi loogisesti pätevän paremmin aikaisempiin Amerikan ja Australian valtauksiin. Väkeä oli näissä paljon vähemmän sekä asutus harvempaa ja usein myös liikkuvampaa. Myös rotuteorioiden käsitykset ”katoavista kansoista” perustuivat usein näihin. Mutta kuten tiedetään, ja Lindqvistkin ohimennen myöntää, tahallista joukkotuhoa julkempaa jälkeä ja valtaosan tuhoista jo siellä aiheuttavat uudet taudit. ”Amerikkalaisten tarkoitus ei länteen työntyessään ollut murhata intiaaneja (vaan) laajentaa omaa elintilaansa”, Lindqvist kerran lipsauttaa (UVJ, s. 121, 159, 201–, 224).

Mutta vaikka en voikaan nähdä eurooppalaisessa siirtomaavallasta samanlaista tietoista pyrkimystä ”muiden rotujen” systemaattiseen tuhoamiseen kuin holokaustissa, minustakin niillä on yhteys. En tarkoita suoraa genealogista polveutumista, vaan samanlaisista lähtökohdista samanlaisissa rakenteellisissa oloissa kumpuavaa toiminnan samankaltaistumista. Se paljastaa, miten ohueksi pitkään rakennettu sivistyksemme kuori on jäänyt ja miten helposti se murenee, kun oma ryhmä lähtökohtaisesti nostetaan muiden yläpuolelle ja sille käydään tällä perusteella ajamaan etuja muiden kustannuksella, jälkimmäiset ”toisiksi” luokitellen. Siirtomaavallan rasismi ja summittainen väkivalta eivät suoraan johtaneet holokaustin ”banaalisiin” teollisiin tuhoamismekanismeihin, mutta molemmissa ihmisarvo liukeni sekä yksilö- ja valtiotason väkivallan kontrollimekanismit pettivät.

Eurooppa näyttää oppineen siirtomaamenisyydestään ja eurooppalaisuutensa löytänyt Suo-

mi kuvittelee, ettei sillä sellaista olekaan. Globaali keskinäisriippuvuus ymmärretään nyt hyvin eri tavalla kuin siirtomaa-aikoina. Mutta menneisyyden sivuun työntäminen, tai sen muiston ritualisointi, ei vapauta siitä. Myös yhteiskuntina olemme ulkopuolellamme olevien voimien tuotetta. Rasmin ja väkivallan siivittäjä, suoran siirtomavallan ja epäsuoran kauppaekspansion muodoissa tapahtunut Euroopan poliittisen ja taloudellisen vallan leviäminen yli maapallon 1500-luvulta lähtien loi maailmantalouden, jonka perusteet ovat yhä jäljellä. Sen vaikutus etelän kehitykseen on tutkimuksessa yhä kiistanalainen, mutta ei ole epäilyttä, etteikö Eurooppa olisi hyötynyt siitä. Siihen perifeerinen Suomikin integroitui ja nautti sen hedelmistä samaan aikaan, kun sen omaa taloutta kehitettiin poliittisesti alistetussa, siirtomaanomaisessa tilanteessa.

Lindqvistin tiedonintressi ei tainnutkaan olla sama kuin minulla. Vaikka Lindqvist toi itsensä ja taiteensa maailmaan, hän jäi ”tietonsa” vangiksi. Historiantutkija ei yritä paljastaa kätkettyä totuutta vaan rakentaa, kaikkia mahdollisuuksia koetellen ja jatkuvasti epäillen, uutta tietoa. Jo vilkaisu ulkoeurooppalaisiin joukkotuhoihin Tsingis-kaanista ja Timur Lenkistä Pol Potiin olisi kyseenalaistanut Euroopan historiallisen väkivaltaisuu- den ainutlaatuisuuden. Mutta Lindqvistin työ on muistutus siitä, että nyt kun valkoinen nationalismi ja erilaiset rasmit jälleen nousevat, ihmisoi- keuksilla, oikeusvaltiolla, kuolemantuomion vastustuksella ja muilla ”eurooppalaisilla arvoilla” ylvästelevän Euroopan ei ehkä olisi syytä häikäis- tyä moraalisen ylemmyyden sädekehästään. Ei riitä, että menneisyyden synkkiä puolia muistellaan; pitää myös ymmärtää, mistä ne kumpuavat. Siinä suhteessa on vielä paljon tekemistä.

JUHANI KOPONEN

Kirjoittaja on kehitysmaatutkimuksen emeritusprofessori Hel- singin yliopistossa ja Tansanian historian tutkija.

PALKITTUJA

Suomalainen Insinööriyöpalkinto on myönnet- ty ryhmälle, joka on luonut Suomeen kokonaisen avaruustekniikan toimialan ja kouluttanut joukon uuden avaruustekniikan osajia. Palkitut ovat tek- niikan tohtorit **Antti Kestilä** ja **Jaan Praks**, diplo- mi-insinööri **Tuomas Tikka** sekä tekniikan yliop- pilaat **Rafal Modrzewski** ja **Pekka Laurila**.

Suomen tiedepalkinnon on saanut Tiedefoo- rumi-tapahtumassa professori **Heli Jantunen** Oulun yliopistosta. Hänet tunnetaan kansainvälisesti pioneerityöstään keraamisen elektroniikan paris- sa. Hän on keskittynyt elektroniikan valmistusme- netelmiin sekä uusien radiotaajuus- ja anturisovel- luksien kehittämiseen.

Suomen tietokirjailijat ry on myöntänyt Wa- relius-palkinnot tietokirjailija, emeritusprofessori **Markku Kuismalle** ja oppikirjailija, opetusneuvos **Teuvo Nybergille**. Kuisma tunnetaan erityisesti talous- ja yrityshistorian tutkijana. Nyberg on teh- nyt biologian ja maantiedon oppikirjoja.

Minervasäätiön Medix-palkinto on myönnet- ty kahdelle tutkimusryhmälle. Professori **Gong- Hong Wein** tutkimusryhmä Oulun yliopistosta palkittiin aggressiivisen eturauhassyövän geneet- tisen syntymekanismien selvittämisestä. Akatemia- professori **Anu Wartiovaaran** tutkimusryhmä Helsingin yliopistosta yhteistyössä **Tiina Ojalan** vetämän Helsingin Lastensairaalan lastenkardio- logiryhmän kanssa palkittiin lasten vaikeiden sy- dänlihassairauksien geenitaustan selvittämisestä.